

Заплетнюк О.А.

УДК 930.85

АХЕТАТОН – САКРАЛЬНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

Анотація. Досліджено особливості архітектури стародавнього міста Ахетатону, яке стало сонячною столицею Єгипту завдяки втіленню задумів і релігійного уявлення молодого фараона Ехнатона. Визначено специфіку та роль кожного з районів: Центрального міста, Південного та Північного передмістя, селища рабів. Зосереджено увагу на головному храмі бога Атона. Виявлено, що без знання про Ахетатон, зображений у новому стилі мистецтва, неможливо повною мірою зрозуміти релігійну реформу Ехнатона та його самого як особистість.

Ключові слова: місто Сонця, релігійний переворот, палацові та храмові комплекси, архітектурний експеримент.

Аннотация. Исследованы особенности архитектуры древнего города Ахетатона, ставшего солнечной столицей Египта благодаря воплощению замыслов и религиозного представления молодого фараона Эхнатона. Определены специфика и роль каждого из районов: Центрального города, Южного и Северного предместья, поселения рабов. Рассмотрен главный храм бога Атона. Выявлено, что без знания об Ахетатоне, представленном в новом стиле искусства, невозможно в полной мере понять религиозную реформу Эхнатона и его самого как личность.

Ключевые слова: город Солнца, религиозный переворот, дворцовые и храмовые комплексы, архитектурный эксперимент.

Summary. The sunny town of Akhetaton, which was the capital of Egypt in the time of Pharaoh Akhenaten (Amenhotep IV), can be considered a unique architectural experiment, whose building was affected by the new religious reform. All the area with people, herds, and plantations around the capital was dedicated to the Sun identified with the God Aten. The God Aten possessed the granary, which was different from the state's one, treasury, courts, workshops, herds, arable lands, and vineyards. The sacred territory that belonged to Aten was positioned on both western (larger part) and eastern coasts of the Nile.

With regard to the above, the purpose of the present article is to show the role of this ancient town in the formation of Egypt's political life and to discuss the religious reforms of Pharaoh Akhenaten and their meaning for the subsequent history of the country.

As distinct from many settlements of the ancient Egypt, the town of Akhetaton was built by the single project and, therefore, had a good clear planning. There were three palaces (Central, Southern, and Northern ones) in the capital. A particular place in the housing architecture was occupied by the block of slaves. The significant attention was paid to the principal temple of the God Aten. The town of Akhetaton became the realization of thoughts of Pharaoh Akhenaten and his religious ideas.

In the process of studies, it is established that the religious reform of Akhenaten and his personality cannot be completely understood without the knowledge of specific features of the town-capital, which are reflected in the new art style.

Key words: town of the Sun, religious overturn, palace, temple, architectural experiment.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сонячне місто Ахетатон було столицею Єгипту не більше тридцяти років, після чого було покинуто і забуто. Ахетатон є унікальним архітектурним експериментом, на створення якого вплинула нова релігійна реформа. Сучасні археологічні дослідження руїн цього стародавнього міста дають можливість пролити світло на події кінця Нового царства, коли на троні був фараон, за яким сьогодні закріпилося звання “єретика”, і який вважався “нечестивим” правителем вже через кілька десятиліть після його правління в очах самих єгиптян [1, с. 155-176].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. До історії внеску Аменхотепа IV, як філософського, так і практичного, у розвиток релігії та мистецтва звертаються такі дослідники, як: Мар'є М. [2], Переполькін Ю. [3] та інші. Питання культурної спадщини Ехнатона висвітлено у працях Ладиніна І. [1] та систематизовано Саваренською Т. [4].

Формування цілей статті (постановка завдання). Єгипетський фараон XVIII династії Аменхотеп IV (Ехнатон $\text{𓆎} \text{𓆑} \text{𓆑} \text{𓆑} \text{𓆑} \text{𓆑}$), який правив Єгиптом в період Нового царства (охоплює період з 1550 – 1070 рр. до н.е.) з 1377 – 1360 рр. до н.е [6, с. 13]., увійшов в історію як реформатор. Час його правління єгиптологи називають “Амарнським періодом”, за назвою сучасного арабського селища Тель-ель-Амарна, де були знайдені руїни священної столиці Єгипту Ахетатон. Цей період в історії Єгипту характеризується радикальними змінами у суспільному і релігійному житті єгиптян. Події правління Аменхотепа IV залишаються дискусійними і сьогодні. Він здійснив релігійний переворот, заснувавши культ єдиного бога сонячного диску – Атона. Це призвело до радикально нового бачення влади фараона, який був проголошений посередником між богом і людьми, жерцем бога Атона. “Єдинобожжя” Ехнатона не приймало старих богів, які перестали шануватися, їх храми були закриті, а їхні зображення знищені. Протягом Амарнського періоду в Єгипті був лише один бог – бог сонця Атон.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На 6-му році правління Аменхотепа IV переносить столицю країни з Фів, центру шанування бога Амона, до новозаснованого міста Ах.t-Itn – Ахетатон (“Горизонт Атона”), тобто місце, де сонце торкається землі, в першу чергу при сході, але також при заході сонця (розрізняли “небосхил східний”,

“небосхил західний”) [5, с. 3-7]. Ахетатон був оголошений споконвічним місцем сонця з первісних часів, яке воно відвело собі, оточивши горами [3].

Сонцю була присвячена вся місцевість навкруги столиці з населенням, стадами, насадженнями. У сонця була своя житниця, відмінна від державної, і своя казна. У сонця були свої суда і майстерні. Воно володіло стадами, ріллями, виноградниками. Священна територія Атона розташовувалася і на західному (більша частина), і на східному берегах Нілу.

Ахетатон, на відміну від багатьох давньоєгипетських міст, будувався за єдиним планом, тому мав хороше чітке планування. Місто Атона будували дуже швидко: воно було заселено вже через чотири роки після початку робіт. Через брак часу нову столицю довелося зводити з цегли-сирцю, що призвело до поганого збереженості пам'ятки. Правда, стіни палаців і храмів інкрустувалися кольоровими кам'яними вставками з вапняку і алебастру [4, с. 26].

Для прикраси головних архітектурних споруд використовувалося безліч маленьких кам'яних блоків, пристосованих до техніки будівництва з цегли; це дозволяло працювати швидко і застосовувати некваліфіковану робочу силу.

Скульпторам також доводилося поспішати, тому вони *винайшли новий спосіб виготовлення статуй*, при якому різні деталі висікалися з різних порід каменю. Так, видимі частини тіла (голова, руки, ноги) робилися з кварциту, одяг – з вапняку або фаянсу, завершальні деталі представляли собою інкрустації зі скла та фаянсу.

Ахетатон розташовувався уздовж річки і мав велику довжину. Умовно нову столицю можна розділити на кілька районів: так звані, Центральне місто, Південне та Північне передмістя, селище робітників-рабів. Центральне місто можна назвати офіційним центром – тут розташовувалися головний царський палац, Великий і Малий храм Атона, урядові установи - Амарнський архів, казарми, арсенал, площа для парадів, податкові органи, складські та виробничі будівлі при палаці і храмах [4, с. 27].

Основні палацові та храмові комплекси пов'язувала головна дорога, що проходила паралельно річці, і була засаджена пальмовими деревами. Заміна прямолінійної алеї, прикрашеної ритмічними рядами сфінксів, озелененою дорогою вже сама по собі уявляла велике нововведення. Крім цієї дороги, яка отримала назву Царської або вулиці Великого жерця, в центральній частині Ахетатона були й інші вулиці, частина з яких повторювала напрямок головної, а інші перетинали місто і прямували до річки [4, с. 27].

Всі ці відомості стали відомі завдяки археологічним розкопкам, які почали планомірно проводитися з кінця XIX ст. і продовжуються до теперішнього часу.

У новій столиці було побудовано три палацу: північний, центральний і південний.

Північний палац фараона (*Хат-атон*) носив характер замиської садиби, він займав прямокутну ділянку землі розміром 112 на 142 метри. Цей палац примітний тим, що в ньому був невеликий зоопарк для розваги фараона і членів його сім'ї. Хат-атон оточувала стіна товщиною в 2 метри. Численні зали свідчили про те, що цей палац був призначений для царських бенкетів та розваг. На думку деяких археологів, він належав цариці Нефертіті [2, с. 114].

Центральний палац розташовувався поруч з головним святилищем Атона. Цей палац займав територію 300 на 700 метрів, розташований вздовж річки, яку перетинала головна дорога міста. У надрічковій частині палацу розташовувалися приймальні зали, в східній - житлові покої царя. Обидві частини палацу з'єднувалися мостом, що проходили над головною вулицею. Археологи виявили залишки розпису, яким були вкриті стіни, підлоги і стелі деяких палацових приміщень. Ці розписи переважно зображували рослинний і тваринний світ Єгипту і відрізнялися високою художньою майстерністю [4, с. 29].

Південний палац в Ахетатоні (*Мару-Атон*) був літньою резиденцією фараона. Ворота знаходилися в південній частині. У північній частині Мару-Атона знаходився сад з величезним ставком, уздовж північного берега якого стояло витягнута в довжину цегляна будівля з трьох колонних залів [6, с. 54].

У палаці Мару-Атон слід відзначити цікавий за своїм плануванням комплекс. Він представляв собою храм, до якого вела доріжка з квітковими клумбами. Далі, на острові, оточеному ровом, стояла молитовня із двома павільйонами по боках. Пілястри павільйонів мали оригінальні капітелі, прикрашені квітами лотоса, підлоги покривали алебастрові плити, стіни – різнокольорові фаянсові кахлі. Колони молитовні мали пальмовидні капітелі, стіни покривали рельєфи. Доріжка з молитовні вела до витягнутому колонній залі, всю середню частину якого займали одинадцять басейнів у вигляді букви Т. Вони розташовувалися в ряд таким чином, що їх кінці чергувалися.

Особливе місце в житловій архітектурі Ахетатона посідав так званий Східний квартал рабів. Це було оточене стіною, квадратне у плані селище, в якому розміщувалися будинки будівельних робітників, які будували нову столицю. З огляду на короткі терміни її будівництва, можна припустити, що таких селищ на периферії міста повинно було бути декілька, але дійшли до нас сліди тільки одного з них. Розміри Східного кварталу рабів були невеликими (69 на 69 метрів) і дорівнювали за площею ділянкам житлового будинку заможного єгиптянина [6, с. 54].

Головний храм Ахетатона знаходився в центрі міста. Він розташовувався перпендикулярно річці і займав велику прямокутну територію розміром 800 на 300 метрів. Як і всі єгипетські храми, храм Атона представляв собою чергування пілонів, відкритих дворів та колонних зальних просторів. На відміну від фіванських храмів храм у Ахетатоні був побудований з цегли з кам'яним облицюванням, що і послужило причиною його поганого збереження.

Головний храм бога Атона був оточений з усіх боків високою стіною. Він був орієнтований зі сходу на захід, що було традиційно для давньоєгипетської архітектури, він нібито повторював денний рух сонця по

небу. Храм, як зазвичай, оточувала стіна. У цій стіні в обрамленні двох пілонів (веж з похилими сторонами і плоскими вершинами) знаходилися ворота. Перед пілонами були закріплені високі дерев'яні щогли з прапорами. Однак в іншому архітектура храму Атона відрізнялася від традиційної. Звичайний давньоєгипетський храм являв собою анфіладу відкритих дворів і критих колонних залів, званих гіпостильними. Ця анфілада закінчувалася маленьким темним приміщенням без вікон – наосом (святинищем), в якому стояла статуя божества. У храмі Атона не було ні критих залів, ні наоса. Він представляв собою чергування тільки відкритих дворів. Кожен двір мав у середині прямий, злегка підведений прохід, по обидва боки якого правильними рядами розташовані безліч маленьких жертвників. У центрі стояв великий вівтар. Біля пілонів, які відділяли деякі частини храму, знаходилися невеликі павільйони з царськими статуями та колонами у вигляді бутонів папірусу [7, с. 96].

За головним храмом і окремо від нього, хоча і всередині обнесеного стіною простору, розташовувався менший за величиною храм, якому, тим не менш, приписувалося велике сакральне значення. При вході в нього, перед кожною з колон, які підтримували портик, стояла статуя Ехнатона, поруч з нею менші за розміром статуї його дружини або однієї з його дочок. Пройшовши через ворота, відвідувач входив у відкритий двір, де розміщувався вівтар; по периметру двору також розташовувалися невеликі молитовні [4, с. 34].

Обидві будівлі були розписані яскравими фарбами, на святах у них розставляли численні підставки, де купами височіли квіти та інші підношення, яскраві червоні стрічки посилювали загальне враження. У храмі Атона не було місця похмурим і тьмяним тонам, і цим він представляв повну протилежність святилищам Амона.

У храмі Амона світло проходило повз безліч вузьких вікон. Постійні сутінки і гра тіней створювали особливу таємничу атмосферу. Вузькі сходи спускалися в підземелля; по підземних переходах можна було потрапити в темні камери, вибиті в товщині стіни, звідки жерці віщали до присутніх. Храми Ехнатона залишалися відкриті сонячним променям. Тут не було нічого таємничого. Ехнатона не цікавили таїнства. Він дивився на бога відкрито, як дитина дивиться на свого батька [7, с. 97].

Таке планування храму була не випадковим. Воно було тісно пов'язано з релігією Атона. Атон – єдиний бог, володар всього у Всесвіті. Істинний його храм – це все небо. Тому його проекцією на землі може стати тільки будівля, відкрита назустріч величезному небу, з якого без всяких обмежень летить божественне світло. Саме цим пояснюється відсутність критих залів. Віруючі могли спілкуватися з богом у всіх приміщеннях храму. Наявність численних жертвників було обумовлено, швидше за все, прагненням Ехнатона показати іншим людям, що і вони можуть спілкуватися з богом. Це зміцнило б їх віру в Атона, переконало б в істинності цього бога і хибності всіх інших богів. Зазвичай в храм допускалися тільки жерці і фараон, і фараон від імені всього єгипетського народу приносив жертву богу до святилища. Тепер же храм був відкритий для всіх бажаючих [4, с. 34].

Архітектурне вирішення храму Атона було не зовсім вдалим внаслідок монотонності повторюваних дворів і рядів жертвників. Тому, щоб надати будівлі відповідну йому розкіш і одночасно приховати бідність матеріалу, з якого він був побудований, архітектори приділили багато уваги декоруванню. Стіни і колони були вкриті кольоровими рельєфами. Частини фігур на рельєфах виконувалися вставками з різних каменів, таких, як небесно-блакитний лазурит, яскраво-червоний сердолик, бірюза, золотисто-жовтий піщаник, а також зі скла та фаянсу. Це було новим прийомом в оформленні храмів.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Місто Ахетатон стало втіленням задумів та релігійного уявлення молодого фараона Ехнатона, який намагався втілити свою ідею поклонінню Атону в особливій архітектурі, розташуванні та значенні нового міста. Без дослідження Ахетатону, без знання його особливостей, які відображаються у новому стилі мистецтва, неможливо в повному обсязі зрозуміти релігійну реформу Ехнатона та його самого як особистість.

Джерела та література:

1. Ладьянин И. А “Нечестивый правитель” в религиозно-идеологической традиции древнего Египта II тыс. до н.э. // Культурное наследие Египта и христианский Восток (Материалы международных научных конференций). – М., 2002. – С. 155–176.
2. Матье М. Э. Искусство Древнего Египта. – М., 1961. – С. 114.
3. Перепелкин Ю. Я. Переворот Амен-хотпа IV. – Ч. 1, Кн. III–IV. – М., 1967. – 286 с.
4. Саваренская Т. Ф. История градостроительного искусства. Рабовладельческий и феодальный периоды. – М., 1987. – С. 26-27.
5. Assmann J. Horizont // Lexikon der Dgyptologie / Begr. von W. Helck, E. Otto; Hrsg. von W. Helck, W. Westendorf. – Wiesbaden, 1980. – Bd. III. – Kol. 3–7.
6. Redford B. D. Akhenaton. The Heretic King. – Princeton – New Jersey, 1987. – P. 54
7. Weigall A. Akhnaton. Pharaoh of Egypt. – L., 1980. – P. 96-97.